

megkérdőjelezhetetlen szovjet álláspontot: Katynban náci németek gyilkoltak patrióta lengyeleket. De ítélezéseimben óvatosságra int a régi újságban napvilágot látott régi mondat: mit tudok, mit tudunk mindarról, ami napjainkban, a *mi* jelen időnkben történik a nagyvilágban? Unokáim évtizedek múltán miféle *újdonságokat* fognak megtudni, megismerni a gyermekkorukban (számukra láthatatlanul) történetekről?

Az *-am-* jelzetű újságíró sem tudta 1945 októberében, hogy vak, amikor jövendöl. A *Machita* című, 1943-ban forgatott, 1944. április 5-én Budapesten bemutatott, 1945 őszén a fővárosi mozikban (Corso, Corvin) felújított filmkrimiről ítélezik: „...az valami olyan tömény unalom, hogy még a gyászos emlékü magyar-nemzeti-erkölcsi filmgyártásban is párját ritkítja”.

Megnéztem újra a filmet, az újságírónak igaza van: a *Machita* titokzatosan értelmetlen, sejtelmesen érdektelen, fárasztóan semmitmondó, altatóan unalmas mozidarab. De az újságíró 1945 őszén már

látja a megoldást: ami *szerintünk* rossz, azt be kell tiltani. „Ha a demokráciában egyáltalán indokolt a filmcenzúra működése, úgy szerintünk elsősorban az lenne a feladata, hogy az ilyen silány produkciónak ne adjon játszási engedélyt.”

Természetesen az igazi (tehát nem *népi*) demokráciában elképzelhetetlen az *egypárt* által gyakorolt filmcenzúra, de a népi demokráciának álcázott proletárdiktatúrában már 1947-ben volt akkora hatalma a kommunistáknak, a pártnak, hogy betiltsák, évtizedekre dobozba zárják a Mezei Mária, Turay Ida, Latabár Kálmán és Sárdy János főszereplésével elkészült *Könnyű múzsa* című filmet. Később sem riadtak vissza betiltani, dobozba zárni nekik nem tetsző alkotásokat; például az 1956-ban Gábor Miklós, Besenyey Ferenc, Ruttkai Éva főszereplésével forgatott, Várkonyi Zoltán rendezte *Keserű igazság* című, ma is megrendítő, keserűen igaz filmet.

Ludas Matyi, 1945. október 21.; Fényszóró, 1945. október 31.; Irodalmi Újság, 1968. június 1. Újságtöredékek: kortörmelékek. Olvasgatok.

MURÁDIN JENŐ

Kastély a Küküllő mentén

MURÁDIN JENŐ (1937) Kolozsvár

A LÁTHATLÁN KÉPGALÉRIÁK

Mint egy letűnt világ maradék díszletei, úgy rejtőzöknek a határon túli múzeumok raktáraiban a magyar nemesi családok portréi. Kivételes eset, hogy alkalmanként egyik-másikuk valamilyen esemény kapcsán vagy képtári alapkiállításokon helyet kap. De restaurálásuk nélkül alkalmatlanok is erre. Többségük besötétült, vagy pereg róluk a festék, vásznaik sérülései mint sebeiket mutatják kálváriás sorsukat. Ám még így is mint egy családfa ágai példázzák az anyaország és az elszakadt peremvidékek művészetének egységét, oszthatatlanságát.

A kolozsvári múzeum – a 18. századi barokk Bánffy-palotában helyet kapott képtár – raktáraiban csak a magyar nemesi vagy módosabb polgári családok képegyüttese mintegy ötszáz olajban festett portrét számlál. Provenienciájukról – eredetükről – katalógusok vagy leltárkönyvek csak kivételes esetben árulnak el adatokat. Hadak útjába került kastélyokból, kifosztott udvarházakból vagy pár évvel később, a kommunista idők kezdetén, birtokosa-

ik kitelepítése idején gyűjtötték be egy részüket, megmentve pusztá létüket a fosztogatásoktól.

Melyik kép honnan származik? Kutatói következtetés, intuíció segíthet jobb esetben a kérdések egy részének megválaszolásához.

Egy ilyen föltárható út az Erdélyhez és Magyarországhoz egyaránt kapcsolódó Bethlen család kultúrtörténeti és történelmi vonatkozásaival függ egybe.

A BETHLENEK BONYHÁN

A történelmi család két ága közül az ichtári Bethlenek – akik közé a fejedelem, Bethlen Gábor is tartozott – férfi ágon a 19. század derekán, 1866-ban kihaltak. Ugyanakkor a bethleni Bethlenek, mint a legnépesebb erdélyi főnemes család, mai utódaikban is tovább élnek, megőrizve végtelen szülőföldszeretetüket. Családjaik Erdély több régiójában emeltették kastélyaikat, létesítettek mintagazdaságokat, helytállottak politikai pályákon. Közéjük tartozott gróf Bethlen Miklós kancellár és emlékiró, az

Erdély osztrák időkbeli alkotmányát, a Diploma Leopoldinum tételeit elvi alapon megfogalmazó politikus. Reformkori utódai, Bethlen János és Bethlen Farkas az ellenzék élharcosai voltak. A 20. század vízvázasztó küzdelmeihez közeledve szilárd helytállásával kiemelkedik gróf Bethlen Béla főispán, Észak-Erdély kormánybiztosa és a nagy formátumú politikus gr. Bethlen István, Magyarország mártírsorsú miniszterelnöke.

Az az összetartozó képegyüttes, amelyről a továbbiakban szó lesz, a család bonyhai kastélyának tartozéka volt.

Hol van Bonyha, a Bethlenek egyik ősi szállása?

Marosvásárhelytől délnyugatra, Dicsőszentmártonhoz közelebb kereshetjük a térképen. Eredetileg Kis-Küküllő vármegyéhez tartozott, csak az 1968-as területi átrendeződés során került Maros megyéhez.

A Kisküküllő bal partján épült, magyar és román lakosságú népes település egyházas hely volt, gótikus temploma 14. századi részleteket őriz, és egy időben mezővárosi rangra emelkedett. A Bethlen család négy évszázadig birtokolta a települést, uradalmukhoz csatolva a környező falvakat is. Eredetileg két kastélyuk állt Bonyhán, de ezekből csak a régebbi maradt meg, amelyről egy 1495-ös oklevélben történik először említés. A századok során ez a nemesi hajlék többszörös átalakításon ment át, míg mai, alapvetően historizáló alakját felöltötte. Építetői között a művészettörténeti kutatás számon tartja Bethlen (I.) Farkas, Izabella királyné tanácsosa, valamint Bethlen (II.) Elek építkezéseit és végső formájának kialakítóját, a már említett reformkori politikus, Bethlen (VII.) Farkas nevét. Számon tartott hely a család bonyhai kastélya a magyar művelődéstörténetben is. Itt született ugyanis Árva Bethlen Kata (1700–1759), kinek nevezetes *Önéletírása* a magyar barokk kori memoáriródalom klasszikus példája. A több kiadást megért műben néhány helyen szó esik a bonyhai kastélyról, de csak érintőlegesen. A sorscsapásoktól üldözött Árva Bethlen Kata életének döntően nagyobb részét olthévízi, sorostélyi és fogarasi birtokán töltötte; előbbi helyen, Olthévízen udvari papjaként működött Bod Péter, a 18. századi szellemi élet nagysága, a *Magyar Athenas* szerzője.

A KASTÉLY URA A FESTŐ LÁTOGATÁSA IDEJÉN

A bonyhai kastély képgalériájának kialakítása, feltehetően inkább bővítése, olyan korszakra esik, az 1850–60-as évek fordulójára, amikor gróf Bethlen Farkas az egész épületet alapvetően átépítette,

keső romantikus-historikus stílusúvá alakította. Ennek mintegy megörökítését és családja tagjainak megfestését bízta az odalátogató, a kastélyban hosszú ideig vendégeskedő Gerhardt Alajos festőművészre.

GERHARDT ALAJOS: Önarckép

Az 1813–1870 között élt gróf Bethlen Farkas (a családban a VII. ezen a keresztnéven) jogi tanulmányokat végzett, és egy ideig a marosvásárhelyi Királyi Tábla írnoka volt. Miután az arisztokrata családokra oly jellemző rangbéli házasságok példaként 1839-ben nőül vette gróf Teleki Rózát, otthonukat a bonyhai kastélyban rendezték be. Házasságukból négy gyermek született: Gizella, Irma, Árpád és Róza.

Bethlen Farkas pályáját érett férfikoráig az élénk politikai aktivitás jellemezte. Mint Wesselényi Miklós és elvarátai, ő is a „vándor patriótákhoz” tartozott, azokhoz a küzdőtársakhoz, akik végigjárták a megyegyűléseket, hogy a képviselők minél nagyobb számát meggyőzzék a reformkövetelések szükségességéről. Már az ellenzék egyik hangadójaként lépett föl az 1834-es erdélyi országgyűlésen Küküllő vármegyét képviselve. Küldötte volt az 1841–43-as, Kolozsváron tartott diétának is, ahol Szathmári Pap Károly könyvomas portréorozatban őt is megörökítette (*Képtára az Erdélyi Nagy Fejedelemség 1842-ben egybegyűlt rendeinek*. Kiadta Szathmári P. Károly, Kolozsvárott). Bár a végeérhetetlennek tűnő metternichi korszak bécsi kamarilája konokul visszautasította a veszedelmesnek ítélt beadványokat, a reformkori mozgalom mégis előkészítője lett a mind közelebb morajló forradalomnak. Egyre világosabban látszott az is, hogy a

reformkövetelések nemesi hangadói akár az úrbéri rendszer, a jobbágyság felszámolásával is kikényszeríteni kívánták a változásokat. A történész Miskolczi Ambrus szavaival: „nemesi demokráciát akartak, de csak azért, hogy azt polgári liberális demokráciává tegyék” (*Erdély rövid története*, 1989, 408.). Ez a paradox történelmi kép különösen ráillik Erdélyre, ahol a polgári értékeket, sokkal inkább, mint Magyarországon, a szabadelvű nemesség váltalta föl. Az unió kimondásának történelmi pillanatában, 1848-ban Bethlen Farkas is lelkes híve volt az anyaország és Erdély egyesülésének. A szabadságharc bukása után perbe fogták, de rövid idő múltán, 1850-ben rendőri felügyelet alatt Bonyhára vonulhatott vissza.

Ezekben a csüggesztő időkben is megmutatkozott eszmei-szellemi szilárdsága. Idejét tanulmányokkal töltötte, és olyan mintagazdaságot szervezett, amellyel pomológusként Erdély-szerte nevezetessé lett. A politikához, magyar országgyűlési képviselőként, csak később tért vissza.

Álljon itt a Bethlen Farkas bonyhai tusculanumában vendégeskedő festő idáig vezető pályarajza: Gerhardt Alajos (Pest, 1837. szeptember 23 – Budapest, 1889. november 29.) munkásságáról minden magyar művészeti lexikonban találunk néhány sornyi adatot. Lyka Károly sem felejtette ki a német *Thieme-Becker Lexikon*nak írt szócikkei sorából. Ismertsége, neve azonban régen kikopott már a köztudatból. Ennek oka lehet az is, hogy olyan átmeneti korban működött, amikor az elhalványult biedermeier és a romantika a historizmus lépcsőfokain még nem jutott el az új művészet hangváltását sejtető törekvésekig. Alkatának különlegességét mutatja, hogy még akkor is festett finom ízlésű biedermeieres portrékat, amikor ez a stílusművészet jó évtizede a múltba utalódott már. Így az is inkább csak különlegesség, hogy ezekből a képekből beválogattak a magyar biedermeierrel földéző 1937-es nagyszabású múcsarnokbeli kiállításra (*A magyar biedermeier kiállítás képes tárgymutatója*, Múcsarnok, 1937. november–1938. január). Festő volt és grafikus, pályájának kései szakaszában könyvborítók és illusztrációk sorát készítette litográfiákban.

Tanulóéveit a pesti Marastoni Akadémián kezdte, majd Bécsben és Münchenben képezte magát. Ezt követően, még az 1860-as években meghívták Erdélybe, ahol az erzsébetvárosi főtemplom oltárképét festette meg. De ez nemcsak múltó epizód volt a pályáján. Kerek hat évig dolgozott Erdély különböző vidékein, az egykori vándorfestők életvitelét követve. Talán a Marastoni-iskola hagyományai és a hely szelleme, az erdélyi kastélyok hangulatának és ősgalériáinak (az ősök képeit megörökítő portré-

sorozatainak) hatására alakította festői modorát a biedermeier stílusművészetekhez igazodva. Hazatérve a magyar fővárosba, stílusváltásában a historizmus sémáira hangolódott; a Múcsarnok tárlatain kisméretű tájképekkel és életképekkel jelentkezett. Húsz éven át a budapesti Iparrajziskolában tanított.

Az erdélyi évekre visszatérve annyi deríthető ki, hogy a Bethlen családnál – Bonyha mellett Küsküllőváron is – kapott rendelkezéseket, és hasonló megbízatással dolgozott a Bánffy, Haller és Horváth-Tholdy családok kastélyaiban.

FESTMÉNYEK – A CSALÁDI REPREZENTÁCIÓ

A bonyhai kastélyát korszerűsítő, voltaképp nagymértékben átépítő Bethlen Farkas kiváló alkalmat látott abban, hogy a rokon családoknál működő festőt, Gerhardt Alajost meghívja magához, és megrendelésekkel lássa el. A kastélybelső berendezéséhez alapvetően hozzátartozott a reprezentációt szolgáló családi képek díszes fősorakoztatása.

Amikor a festő 1863-ban Bonyhára érkezett, és ott hosszabb időt töltött, a Bethlen Farkas által vásárolt korabeli bútorzat lakályossá alakította már a felújított kastély szobáit. Ezekhez hangolták az újonnan készült festményeket.

Bethlen Farkas, az építő családfő életteljes képmása, feleségének azonos méretű portréja és két leányuk arcképe a felújított kastélybelső díszítették.

Nyitott teraszon áll az életének éppen ötvenedik évét töltő főúr, Bethlen Farkas. A festő díszma-

gyar ruhában, térdképben örökítette meg. Magas homlokával, bajuszos arcával kissé balra fordul, miközben bal kezével kardjára támaszkodik, és jobbában tollas fővegét tartja. Messzire tekint, mintha a jelen kényszerűségein túl a jövő horizontját fűrkészné. A mente sötét színét élénkítik a ruházat bronzcsatos, vörös zsinóros díszei. Mögötte dekoratív rajzolódik ki a bábos korlát és a jobb oldalon egy masszív oszlop, rajta a Bethlen-címer domborművével, az almába harapó, koronás fejű kígyóval. A vedutás háttérre kissé borongós ég feszül. Ez a háttér egyben pontosan behatárolja, hol készült a kép. A festő modellje a bonyhai „új kastély” mára már nem létező – az 1930-as években lebontott – épületének teraszán áll. A kép háttérében pedig fölsejlik az átalakított régi kastély képe, kiemelkedő neogótikus frontjával. A kisebb sérüléssel, viszonylag jó állapotban megmaradt portré (olaj, vászon, 110 × 83 cm) a kolozsvári képtár dokumentációs gyűjteményében az FD.138-as leltári számot kapta. Aláírása a vászon jobb alsó sarkában vörösesbaránával: *festé Gerhardt Alajos, 863.*

A családi párkép azonos méretű darabja a feleséget, széki gróf Teleki Rózát (1822–1880) örökíti meg. A helyszín ugyanaz, csak a terasznak egy másik szeglete, ahol kővázában húsos levelű agavé zöldül. Az oszlop, amelynek felső részét a Teleki-címer domborműve díszíti, itt a bal oldalon van. A fekete ruhás, bizonyosan elhunyt leányát, Gizellát gyászoló mosolytalan arcú nő szintén térdkép alakban jelenik meg. Kissé jobbra fordul, a mellvédre támaszkodva, bal kezében legyezőt tart. A bő sujtásos

ruházat egyöntetű fekete színét csak a biedermeieres ízű buggyos fehér kézelő élénkíti, és az ezüstös színű gombok. Fekete haját szürke főkötő fedi, amelyet hátul lila csokor rögzít. Egyetlen ékszere egy kis vésett kámea. A néző szeme itt csakis a finom alkatú nőre irányul, a táji háttér hiányzik, csupán a felhőátvonulások és egy darabja látszik. (Muzeográfiai adatok: olaj, vászon, 109 × 82 cm, jelezve balra lent, *festette Gerhardt Alajos, 863.* Leltári szám: FD.158. Hátul idegen kezű írással *B.Bethlenné.*)

A család leányai közül a szülők portréinál kisebb méretű képben örökítette meg a festő az 1844-ben született Bethlen Irmát. A mellkép a tizenkilenc éves leányt úgyszintén sötét – lilásbarna – ruhában jelenítette meg, modelljénél is utalva a családot ért gyászra. A ruházat sötét színét csak a mellen, nyakon és vállakon végigfutó sárgás csipkeszegély élénkíti, és mint édesanyja esetében, az egyetlen kis ékszer egy kámea. A fiatal, életes arcot közepesen elválasztott, lazán feltűzött sűrű fekete haj keretezi. A háttér semleges, szürkés tónusú. (Adattai: olaj, vászon, 66 × 57,5 cm, jelezve közepesen bekarcolva: *Festette Gerhardt Alajos 863;* hátul ceruzával ua. Leltári szám: FD.213.)

Gerhardt megörökítette a család elsőszülött leányát, az 1843-ban született Gizellát is. Ennek a képnek külön története van. Gróf Bethlen Gizella egészen fiatalon távozott a bonyhai családi körből. Báró Apor Gézához ment férjhez, kinek altorjai (Háromszék vm.) udvarházában István nevű kisleányát nevelte. Csak egy fölbukkant gyászjelentésből tudjuk, hogy 1863. június 11-én Bécsben elhunyt, férjének meghatározható gyöngédséggel fogalmazott sorai szerint „tavasz-életének 21-ik évében” (nekrológ, Kolozsvári Közlöny, 1863. június 20., 291.). Hogy mi okozta korai

Gróf Bethlen Gizella báró Apor Gézáé

halálát, csak találgatni lehet. Gerhardt alighanem valamilyen miniatűr kép nyomán festette meg. A gyász színét viselő sötét ruhás családtagok közül egyedül ő van világos öltözékben, virágfüzérrel díszítetten. Hármasszoros gyöngysort visel, fején kis koronaszzerű ékszer, nyakán, mellén végighúzódnak virág-girlandok. (Adatai: olaj, vászon, 66 × 57 cm, jelezve a hátoldalon: festette Gerhardt Alajos 863. Leltári szám FD.160.)

A portrészorozathoz természetesen a kastély képi megörökítése is hozzátartozhatott. Van is egy ilyen olajfestmény a Gerhardt által szignált képegyüttesben (olaj, vászon 49,5 × 64 cm. Leltári szám FD. 260.). Beazonosítása azonban eléggé bi-

zonytalan. A körülvevő fák között az átépített bonyhai kastélyépület jellegzetes kontúrjai nem olvashatók ki. Szokatlan a táji háttér is. A kastély mögött emelkedő domb a valóságnál közelebb húzódik az épületegyütteshez, ami ugyan elfogadható mint a kompozíciós megoldás művészi szabadságjoga, de a távolban már magasabb hegyvonulat emelkedik, ami idegen a szelíd Küküllő menti tájon.

A történet egységbe foglalásához szervesen hozzátartozik Gerhardt Alajosnak az erdélyi barangolás idejéből fennmaradt portréja. Dús hajú, szakállas, élénk szemű fiatalember képe vetül elének a Magyar Nemzeti Galéria birtokába került olajfestményen (olaj, vászon, 30 × 25,5 cm., MNG. ltsz. 7577.). A festő életének alighanem legboldogabb ideje volt ez a pár év, s egy olyan korszaka, amelyben legmaradandóbb munkáit alkotta.

Erdélyi útjai tárgyi emlékének ez az egyben maradt része mint e tanulmány témája olykor csak közelítéseket engedett meg a teljes élet szálainak összeszövéséhez. Olyan korszaka ez a magyar művészet 19. századi történetének, amely forrásszegénységével a következtetések ingoványos talajára vezetheti a kutatót. Földeríthetetlen maradt például az a kérdés is, hogyan kerültek ezek az egymással összefüggő művek a távoli Küküllő-mentéről közgyűjteménybe, Kolozsvárra. Az a legvalószínűbb föltevés, hogy kellő időben maga a család, a Bethlenek leszármazottjai helyezték biztonságba. Csak egyvalami bizonyos, hogy a kolozsvári képtár Bánffy-palotabeli épületébe, leltári számokkal el látva 1971-ben kerültek raktári gyűjteménybe.

GERHARDT ALAJOS, Kastély látképe (Bonyha)

